

Huishoudenssamenstelling en consumptie

C. DE HOOG

Tussen het inwonertal van een land en de consumptie mag een verband worden verondersteld. Het is niet voor niets dat marktonderzoekers en verkoopleiders een twinkeling in de ogen krijgen als zij spreken over de grote Amerikaanse of Indonesische markt. Het is niet mijn bedoeling om u hier nu lastig te valen met wereldhandelsproblemen. Bovendien is dat mijn vak niet. Wel wil ik, in kort bestek, nader ingaan op de betekenis van de *demografie*, hier te omschrijven als de leer van de bevolkingsaantallen en de bevolkingssamenstelling, voor de huishoudkunde, in het bijzonder betreffende de *consumptie*. Want één kwestie staat in ieder geval vast: de twinkeling in de ogen van de *'captains of industry'* is te optimistisch als die alleen berust op de grootte van een markt, op het inwonertal. Zelfs indien de economische en sociale factoren buiten beschouwing worden gelaten. De demografische situatie is oneindig veel gekomplieerder.

Een en ander wil ik illustreren aan de hand van de Nederlandse situatie. Alvorens hiertoe over te gaan wil ik melding maken dat de in Wageningen afgestudeerde huishoudkundige in staat moet worden geacht om juist vanuit de eigen optiek de straks te schetsen ontwikkelingen te *analyseren* en te *beschrijven* zowel op mikro- als op makronivo. Huishoudkundigen hebben één en ander reeds bewezen bij de analyse van de laatste volkstelling en de woningtellingen. Daarnaast moet worden vermeld dat ik niet pessimistisch ben met betrekking tot de werkgelegenheid bij voorlichtende en commerciële marktonderzoekburo's. Het vakkenpakket kan nu en in de toekomst zo worden samengesteld dat de huishoudkundige ook voor deze branche een aangename partner kan zijn. Ik kan zeggen dat in deze tijd van deregulering wellicht hier een lichtpuntje voor aanstaande huishoudkundigen aanwezig is. Dit sprankje hoop is inmiddels bevestigd door de afname van enkele

huishoudkundigen op deze gebieden.

Ik keer nu terug naar mijn eigenlijke betoog. De bevolkingsaantallen stabiliseren zich in West-Europa en dus ook in Nederland. De situatie met betrekking tot de leefeenheden, de huishoudens is gekomplieerder. Eigenlijk is al vanaf het begin van de jaren twintig zichtbaar dat de groei van het aantal huishoudens geen gelijke tred houdt met de groei van het inwonertal. Bovendien doet zich het feit voor dat de grootte van de huishoudens sedert het begin van deze eeuw daalt. Aanvankelijk werd dit verschijnsel aangeduid met het begrip *gezinsverduunning*. Het lijkt ons beter om hier in het *'Walhalla van de huishoudkunde'* te spreken van *huishoudensverduunning*. Deze huishoudensverduunning heeft – wederom bij het konstant houden van louter economische factoren zoals welvaartsgroei of welvaartsafname – een eigen invloed op de consumptie. In de loop van dit betoog kom ik hierop terug.

Eerst wil ik een aantal feitelijke ontwikkelingen onder uw aandacht brengen die verband houden met de huishoudensverduunning. Nederland had in 1900 ongeveer vijf miljoen inwoners. Dit inwonertal was opgenomen in plusminus één miljoen huishoudens, waarin 14,3 miljoen inwoners zijn ondergebracht. De groei van de aantallen huishoudens is dus veel groter dan de bevolkingsgroei of beter gezegd dan de groei van het aantal inwoners.

Een eenvoudige demografische analyse op basis van de volkstellingen en de woningbehoefteonderzoeken, alsmede enige extrapolatie mijnerzijds, bezorgt u de volgende primair. Namelijk de samenstelling van de huishoudens in Nederland medio 1983. Ik geef u de aantallen, niet alleen om u een nieuwtje te bezorgen, maar vooral om enkele akelige misverstanden te laten verdwijnen. Deze misverstanden worden dan gewekt door uitspraken

die we in de massamedia bij tijd en wijle kunnen horen als: '75% van de Amsterdamse jeugd woont samen'... 'het stadshuishuwelijk verdwijnt want het individualisme is tegenwoordig norm geworden'... 'over tien jaren is het gezin toch helemaal verdwenen want...'

Op zichzelf kan men deze uitspraken afdoen als modieus gepraat, ware het niet dat ook beleidvoerders en bewindvoerders tot de gebruikers van de informatie der massamedia behoren. En aangezien de eerder genoemde uitspraken veelal door een want... worden gevolgd en aangezien de basisstructuren onderzoeken óf niet meer gehouden worden zoals de beroemde en beruchte volkstellingen óf te laat data opleveren zoals de woningbehoefte-tellingen, blijven dergelijke uitspraken een eigen leven leiden of erger worden zij bij slechte ministeries grondslag of uitgangspunt van beleid, uiteraard van een warrig beleid.

Ik ga nu over tot het noemen van namen:

Met stelligheid beweer ik dat er nu ruim vijf miljoen huishoudens zijn;

44% van deze huishoudens bestaan uit echtparen met thuiswonende kinderen;

27% bestaat uit echtparen;

5% bestaat uit restvormen van een gezin (één-oudergezinnen); 6% bestaat uit niet-gezins-huishoudens (hier kunt u een aantal van de nieuwe typen in onderbrengen);

18% van de huishoudens in Nederland bestaat uit alleenstaanden.

De belangrijkste groeiers zijn de echtparen zonder thuiswonende kinderen en de kinderloze echtparen, de alleenstaanden en in mindere mate de restvormen van een gezin. Ook mogen de niet-gezins-huishoudens tot de groeiers worden gerekend. Een en ander in vergelijking met de uitkomsten van de laatste volkstelling, de *census* van 1971.

Op de vijf door mij genoemde huishoudenstypen wil ik nu nader ingaan. Tevens zal ik een poging wagen deze bewegingen in verband te brengen met de consumptie. Voor de beleidsvoerders en de commercieel geïnteresseerden wil ik deze tip geven, dat *trends* op bevolkingsgebied dus ook met betrekking tot huishoudens nogal hardnekkig zijn. Deze trends omvatten veelal decennia, dus doe hiermee uw voordeel, voor een te voeren beleid of een te verkopen product.

Vakblad voor Huishoudkunde 4(3) augustus 1983

De eerste vraag die ik hier tracht te beantwoorden betreft de *echtparen met kinderen*: 2.200.000 huishoudens omvattend, zeker 8 miljoen mensen betreffend. Wat is daar aan de hand geweest?

De belangrijkste verandering betreft het *kindertal*. Door de uitstekende analytische demografen die ons land kent, is uitvoerig bericht en onderzocht over de verandering in het aantal geboorten en de veranderingen van de geboortenpatronen. Vooral na 1963 werd zichtbaar dat de geboorten in de gezinnen terugliepen, zelfs in die vorm dat een gezin met vier kinderen nu een groot gezin is en dat de gemiddelde grootte gemeten naar de vruchtbaarheid onder de twee ligt. Naast deze demografische feiten speelt echter een andere gewichtige zaak een rol. De kinderen zijn in vergelijking met de jaren zestig en ook met het begin van de jaren zeventig *eerder* het huis uitgegaan. Eerst mocht een gepriviligeerde groep van studerende op kamers gaan wonen. De hospita en later de studentenflat zorgden ervoor dat dit fenomeen kon optreden. Later sloten zich ook andere groepen aan bij deze beweging die in de eerste fase alleen bij de universitaire leerlingen opgang deed. Ik doel voor de tweede en volgende fasen, bijvoorbeeld op de verpleegsters, die in sommige streken dan wel niet op kamers konden gaan wonen, maar in zusterhuizen met enige bewaking werden ondergebracht. Het verschijnsel uit huis gaan om te gaan studeren heeft zich echter uitgebreid in de jaren zestig en zeventig. Categorieën die voorheen slechts de ouderlijke woning verlieten om te trouwen zijn massaal gaan deelnemen aan het verschijnsel *huis verlaten - niet trouwen*. Niet alleen jongeren die meenden een opleiding te moeten volgen, ook werkende en helaas een steeds groter wordende groep van niet-werkende en niet-studerende verlaat het ouderlijk huis om elders zelfstandig een huishouding te gaan voeren. Deze beweging naast een aantal minder omvangrijke demografische subtrends als de ontwikkeling van de bevolkingsopbouw heeft ervoor gezorgd dat de echtparen met kinderen als huishoudensvorm in aantal afnemen. Een afname die waarschijnlijk hardnekkig zal blijken te zijn, tenzij de manipulaties met uitkeringen, jeugdlonen en ouderlijke lonen en inkomens zulke vor-

men gaat aannemen dat een fatsoenlijk mens niet meer alleen kan wonen. De dan volgende beweging is echter niet duidelijk. Het lijkt mij onwaarschijnlijk dat de jeugd terugkeert naar het ouderlijk huis, eerder zullen dan oplossingen gezocht en gevonden worden in solidaire en solitaire jongerengroepen als het *gezellenhuis* of de *woongroep*. Heeft deze beweging, het kleiner worden van de huishoudens met gezinnen en het eerder-uit huis-gaan van kinderen invloed op de consumptie in Nederland? Wis en waarachtig wel. Natuurlijk is het u allen duidelijk dat de jongeren met de daarbijhorende jongerenkultuur waar heden ten dage dus ook het zelfstandig wonen toe is gaan behoren, een consumptief gezelschap van betekenis is geworden. Voor degenen die aarzelen zij vermeld dat enkele minuten STER-televisie u vanavond wel uit deze droom zullen helpen. Er is echter veel meer aan de hand.

Ik zal hier niet ingaan op trivialiteiten als de verpakkingindustrie, op de huishoudelijke apparatuur of op de automobiellindustrie. Bij al deze voorbeelden zou kunnen gelden dat in deze tijd het *'small is beautiful'* door de demografische ontwikkelingen wordt versterkt. Ik wijs u op een andere ontwikkeling. Het uithuis gaan van jongeren, in combinatie met de individualisering van het inkomen en de uitkeringen houdt een automatische inkomensherverdeling in. De journalisten Bakker en Salverda hebben hierover in *Vrij Nederland* uitvoerig bericht. Dit betekent dat er in belangrijke mate een invloed op de consumptie verondersteld mag worden door deze beweging. Daar waar vroeger de verdiensten van de hoofdkostwinner, de huisvader binnen één huishouden werden verdeeld en besteed, treedt nu, ik houd het voorbeeld simpel, een mechanisme op die via de kombine *staat-en-jeugd* de verzelfstandiging in de hand werkt. Ook wil ik wijzen op de grote invloed op de woningbouw die de verzelfstandiging heeft bewerkstelligd.

Hiermee is zeker niet alles gezegd over de gezinnen met in- en uitwonende kinderen. Deze gezinnen zijn ook kleiner geworden, sneller dan voorheen wordt dan de vorm: echtparen zonder kinderen bereikt. De totale groepering van deze huishoudens bestaat uit bijna ander-

half miljoen huishoudens, een kleine drie miljoen personen. Deze groepering omvat dus de voormalige gezinnen, maar ook de jonge echtparen die nog niet deelnemen aan de gezinsvorming en de echtparen die bewust kinderloos wensen te blijven, alsmede een tamelijke grote groep bejaarden-echtparen.

Marktonderzoeksburo's nemen veelal aan dat deze groepen tot de koopkrachtigste behoren. Dit gaat slechts ten dele op. Ook hier is natuurlijk verder onderzoek noodzakelijk. Ik merk echter op dat ook ouderdom betaald moet worden, dat lang niet iedereen een adequate pensioenvoorziening heeft, en dat juist deze groep hun getrouwde en samenwonende kinderen soms in belangrijke mate in financieel opzicht ondersteunt. Koopkracht wordt ook aan de jongere echtparen zonder kinderen toegeschreven. Consumptiedeskundigen zien hier soms de *'nieuwe rijken'* in. De *twee-verdieners* of om met Koot en Bie te spreken de *dupo's*. Natuurlijk bevinden zich hier de *double-career family's* onder, maar kan het ook niet niet zo zijn dat het vermijden van kroost een deprivatieverschijnsel is? Is het niet zo dat de zogenaamde flexibele jongeren de nieuwe armen zullen worden, overgeleverd aan een verplichte 32-urige werkweek met een dermate laag consumptienivo dat gezinsvorming tot de onmogelijkheden gaat behoren? Tot nu toe heb ik elf miljoen Nederlanders de revue laten passeren.

Hier en daar zijn mijn oordelen niet ontbloeit geweest van de invloed van enige actuele ontwikkelingen. Belangrijker is echter dat op deelterreinen verder onderzoek wordt verricht. Het gaat niet aan dat via het roemruchte *'Fingerspitzegefühl'* beleidsmaatregelen worden genomen en dat dan wordt uitgegaan van stereotypen als 'echtparen zonder kinderen behoren tot de koopkrachtigsten'. Huishoudkundigen lijken mij ook hier in staat onderzoek te verrichten.

Over de *éénoudergezinnen* is de laatste tijd veel te doen geweest. Vooral de bijstandmoeders timmerden aan de weg. In sociologisch opzicht hebben we hier met een belangwekkend fenomeen te doen. De bijstandmoeders kunnen misschien wel getypeerd worden als de werkelijke slachtoffers van de welvaartsstaat. In de periode van de

kleine drie mil-
g omvat dus de
k de jonge
en aan de ge-
ie bewust kin-
ede een tamen-
tparen.
veelal aan
achtigste be-
op. Ook hier
noodzakelijk
rdom betaald
reen een ade-
ft, en dat juist
amenwonende
ate in finan-
pkracht wordt
onder kinde-
deskundigen
'in. De twee-
ie te spreken
zich hier de
aar kan het
nijden van
el is? Is het
bele jongeren
, overgeleverd
kweek met een
lat gezinsvor-
aat behoren?
derlanders de

niet ontbloomt
e aktuele ont-
ter dat op
wordt ver-
net roemrucht-
atregelen
rdt uitgegaan
onder kinde-
gsten'.
ok hier in

aatste tijd
bijstand-
. In sociolo-
et een be-
. De bij-
n wel gety-
slachtoffers
ode van de

) augustus 1983

ekonomische groei bleek het mogelijk de huisvader in te ruilen voor Vadertje Staat. Nu zijn beide slechte partners gebleken. To-verwoorden als emancipatie en vangnet, heroverweging en arbeidstijdverkorting hebben waarschijnlijk weinig invloed op de niet onaanzienlijke groep vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid die rond het bestaansminimum vertoeven. Het lijkt mij noodzakelijk dat juist voor die categorieën een beleid wordt ontwikkeld dat meer betekent dan een jaarlijkse armoedepremie. Daarnaast moet worden opgemerkt dat de restvormen van gezinnen niet alleen uit gescheiden bijstandsmoeders bestaan, ook vaders zonder partner vormen een zeer bedreigde soort. Met enige aarzeling zij hier uitgesproken dat een kindvriendelijk beleid in het Nederland van 1983 misschien nog niet zo gek zou zijn. Een onderzoek naar de werkelijke kosten van kinderen zou hiervoor een eerste aanzet kunnen zijn. De konsumptieve problemen bij deze categorieën zijn groot te noemen.

Er resten mij nog twee categorieën huishoudens. De *niet-gezinshoudens* en de *alleenstaanden*. De niet-gezinshuishoudens omvatten een half miljoen personen, de alleenstaanden een miljoen. In demografisch opzicht vertonen deze aantallen enige overeenkomsten met de negentiende eeuw. Ook toen waren vele mensen niet of niet meer gehuwd. Daarmee houdt echter elke vergelijking op. Over de niet-gezinshuishoudens wordt veel geschreven. Een sociologisch-ekonomisch onderzoek van enige omvang zou ook hier van meer betekenis zijn. Wij weten bijvoorbeeld te weinig over consumptiepatronen en inkomensverhoudingen bij deze categorie. Indien wij hier werkelijk met voorlopers te maken hebben, zou het beleid hier kunnen zien hoe vele Nederlanders het in de toekomst gaan doen. Ik wil hier nog één van mijn stokpaardjes kwijt: Sociologen, ook Wageningse, hebben tegenwoordig de mond vol over *individualisatie*, dit verschijnsel wordt dan veelal gekoppeld aan alleenstaanden en niet-gezins-huishoudens. Het is de vraag of deze handeling korrekt is. Allereerst dient dan het warri-ge begrip individualisatie eens grondig beschreven te worden, want nu reeds wordt

Vakblad voor Huishoudkunde 4(3) augustus 1983

zichtbaar dat politici zich, met alle gevolgen van dien, op dit begrip hebben geworpen. Arbeidstijdverkorting, verarming van gezinnen, ja zelfs emancipatie worden soms onder de koepel van de individualisatie gebracht. Op deze wijze gaat dit sociologisch begrip een meerwaarde krijgen die mijns inziens niet mag hebben. De tijdgeest schijnt hiermee verklaard te kunnen worden.

In dit verband wijs ik op twee feiten. Bij vele samenwonenden staat juist het *samen doen* centraal, vooral in ideologisch opzicht. Onlangs mocht ik een congres van woongroepen bijwonen in Tilburg. De kluster bleek de bewaker van de kommunaliteit te zijn geworden. Een tweede voorbeeld betreft de alleenstaanden. Uit gedegen onderzoek blijkt dat onder deze mensen een niet onaanzienlijk deel de latente of manifeste wens heeft om een relatie aan te gaan. Dit lijkt mij ook niet zo'n voorbeeld van individualisatie te zijn. Over de alleenstaanden bestaan meer *misverstanden*. De groei die deze categorie de afgelopen jaren heeft vertoond is vooral toe te schrijven aan de groei van de gemiddelde levensduur en daarna pas aan verschijnselen als echtscheiding en bewust partnerloos leven. Hier zij opgemerkt dat een *Deltaplan* voor de oudere mens op zijn plaats is. De konsumptieve ontwikkelingen bij de oudere mens kunnen grote gevolgen hebben voor het ekonomisch bestel. De tijd is te kort om hier uitvoerig op in te gaan. Vooralsnog heb ik het idee dat de ouderen ook op konsumptief gebied een vergeten groepering aan het worden zijn. Ik doel niet op het bejaardenbeleid, al is dit voor verbetering vatbaar. Neen, ik heb het idee dat de *leuke dingen die het leven aangenaam maken* in deze jeugd-vriendelijke samenleving soms niet voor ouderen zijn. Een klein voorbeeld over iets alledaags? Ik woon in de Betuwe, het hele weekend zijn handige horeca-exploitanten in de weer met drive-in-shows en disko's. Waar zijn de ontmoetingsmogelijkheden voor de ouderen? Zij zijn veroordeeld tot het bijwonen van bingoavonden en koffiefochtenden. Dit lijkt me te weinig van het goede.

Het zal U opgevallen zijn dat mijn uitgangspunt zeer makro gericht is. Het ging om grote categorieën: alleenstaanden, gezin met kinderen enzovoort. Om meer te weten te komen

voor de consumptie is onderzoek noodzakelijk. Een goede mogelijkheid lijkt mij een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek. Het kwantitatieve deel kan dan de huishoudensvorm omvatten. Het kwalitatieve deel zou nader in moeten gaan op de levensstijl binnen de huishoudensvorm. In combinatie lijkt het mij dan zeer wel mogelijk zinnige konklusies te trekken en op basis daarvan te komen tot een beleid met een menselijk gezicht. In dit verband moet ik wijzen op het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid *Konsumptieverandering in maatschappelijk perspectief*. Op de levensstijl wordt hier door Thoenes en de zijnen ingegaan. Levensstijl, waarbij de huishoudelijke activiteiten moeten worden betrokken, verbonden aan de huishoudensvorm lijkt mij een logisch gevolg van dit onderzoek. Daarnaast moet er worden opgemerkt dat op mikronivo voorlichting over consumptieve zaken van belang blijft. Ja, in een recessie van essentie is.

Ik wens tot slot nog een opmerking te maken. Te weinig wordt het dynamische karakter van een huishouden naar voren gebracht. Een individu kan in principe gedurende zijn leven aan alle hier genoemde huishoudensvormen deelhebben.

Dit betekent dat er in werkelijke zin geen belangentegenstelling tussen huishoudens als zodanig aanwezig is. Bovendien is de mens een flexibel wezen. Het heeft echter geen pas sommigen als individu op consumptief ge-

bied te bevoordelen en anderen achter te stellen. Ik denk hiermee aan het gemak waarmee jongeren een 32-urige werkweek wordt aangeboden (onder het motto een half ei is beter dan een lege dop) en ouderen gedwongen worden het arbeidsproces te verlaten (zij hebben hun tijd gehad). Is het echt niet mogelijk in een land waar de geleerdheid per vierkante meter de hoogste ter wereld is te komen tot meer creativiteit? Een aanzet tot deze creativiteit geeft mijn leermeester Thoenes en de zijnen in de slotkonklusies over het eerder aangehaalde onderzoek naar consumptieverandering. Het nalezen van de pagina's 122-125 is de moeite waard.

Tenslotte nog dit. De huishoudkunde beweegt zich op een breed terrein. Een multidisciplinaire studierichting kan in de problemen raken bij een onduidelijk onderzoeksbeleid. Een multidisciplinaire studierichting kan echter bij een gekoncentreerde centralisatie zeer vruchtbaar zijn. Binnen de nieuwe onderzoeksfinanciering lijkt het mij zeer wel mogelijk de financieel-ekonomische en financieel-sociologische naast de verzorgingstechnologische, de huishoudkundige en woon-ekologische invalshoek te combineren op een door mij geschetste manier. Het eindproduct is dan in een maatschappij-in-overgang zeer bruikbaar.

dr. C. de Hoog is als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan de vakgroep Huishoudkunde van de Landbouwhogeschool.